

Marcin Raiman

O możliwości kooficjalizacji języka polskiego na terenie brazylijskich municypiów

---

Postscriptum Polonistyczne nr 1(21), 187-200

2018

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MARCIN RAIMAN
Uniwersytet Jagielloński
Kraków

O możliwości kooficjalizacji języka polskiego na terenie brazylijskich municypiów

On the possibility of introducing Polish language
as a co-official one
in the area of Brazilian municipalities

Abstract: The article aim is in presenting the possibilities that the latest Brazilian language policy creates for Polish as well as other minority languages. The most important seems to be the idea of co-officialization [*cooficialização*] of minority languages at the Brazilian municipalities. It has been compared with the Polish Ethnic and National Minorities and Regional Languages Act. Such comparison enables emphasising the specificity of Brazilian legislation. The article also contains basic information concerning the presence of the Polish language in Brazilian public space.

Keywords: Polish language in Brazil, language policy, co-official language

Wprowadzenie

Obowiązująca w Polsce *Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 roku o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym*¹ określa przysługujące wymienionym w niej społecznościom prawa, które dotyczą ochrony oraz możliwości zachowania i rozwijania ich własnej tożsamości kulturowej. Akt prawny poświęca wiele miejsca kwestiom językowym, gwarantując członkom mniejszości m.in. prawo do używania imion i nazwisk w oryginalnej pisowni, posługiwania się własnym językiem w rozpowszechnianiu i wymianie informacji, zarówno w sferze prywatnej, jak i publicznej, oraz prawo do nauki języka

---

¹ Dz.U. z 2005 r. Nr 17, poz. 141; Dz.U. Nr 62, poz. 550.

mniejszości i w języku mniejszości². Poza tym ustawa wprowadza pojęcie języka pomocniczego³, pod którym należy rozumieć język mniejszości narodowej lub etnicznej albo język regionalny, którego używanie dopuszcza się w trakcie czynności urzędowych przed organami gminy w formie ustnej i pisemnej. Języki mniejszościowe mogą być również obecne w przestrzeni publicznej w dwujęzycznych nazwach miejscowości, obiektów fizjograficznych i ulic.

Zachowywanie i rozwój języków mniejszościowych powoli wkracza także do brazylijskiej polityki językowej, a jednym z jej elementów jest proces kooficjalizacji (*cooficialização*⁴) języków innych niż portugalski na terenie brazylijskich municypiów⁵. Warto zaznaczyć, że używane w ustawodawstwie municypalnym nazwy kooficjalizacja oraz język kooficjalny (*língua cooficial*) nawiązują do artykułu 13 Konstytucji Republiki Federalnej Brazylii⁶, który zapewnia językowi portugalskiemu status języka oficjalnego (*língua oficial*) na terenie całego kraju. Pochodzący z łaciny przedrostek *co-* wskazuje na możliwość używania obok portugalskiego również innych języków. Kooficjalizacja oznacza zatem nadanie językowi mniejszościowemu urzędowego statusu, dzięki któremu gwarantuje mu się obecność w przestrzeni publicznej (Oliveira 2015, 27). Brak ustawodawstwa federalnego związanego z kooficjalizacją języków mniejszościowych powoduje, że określenie zakresu ich użycia i praw przysługujących ich użytkownikom może być różne w różnych miejscowościach. Najczęściej jednak władze municypalne dopuszczają użycie języka kooficjalnego w kontaktach urzędowych z ludnością oraz zobowiązują się do wprowadzenia go do utrzymywanych przez siebie szkół i używania dwu- lub wielojęzycznych nazw instytucji publicznych, ulic, placów itp.

Głównym celem artykułu jest pokazanie, jakie możliwości dla polszczyzny niesie z sobą najnowsza brazylijska polityka językowa, którą przedstawimy

---

² Nauka historii i kultury mniejszości oraz języka mniejszościowego lub w języku mniejszościowym odbywa się zgodnie z zasadami opisanymi w ustawie o systemie oświaty (Dz.U. z 1991 r. Nr 95, poz. 425). Ministerstwo Edukacji Narodowej prowadzi również wykaz podręczników przeznaczonych do kształcenia ogólnego w językach białoruskim, kaszubskim, litewskim, niemieckim i ukraińskim https://podreczniki.men.gov.pl/dopuszczone_lista2.php [dostęp: 29.09.2017].

³ Wszystkie podkreślenia - M.R.

⁴ Nazwy portugalskie oraz cytaty z tego języka podaję w tłumaczeniu własnym.

⁵ W Republice Federacyjnej Brazylii istnieją trzy poziomy organizacje polityczno-administracyjnej: poziom federalny, stanowy i municypalny.

⁶ Por. *Constituição da República Federativa do Brasil*, http://www.planalto.gov.br/ccivil_03/constitucao/constitucao.htm [dostęp: 29.09.2017].

w porównaniu z obowiązującym w Polsce ustawodawstwem. Pozwoli to na określenie specyfiki procesów kooficjalizacji języków mniejszościowych w Brazylii. Zaczniemy od krótkiego wstępu dotyczącego obecności języka polskiego w Brazylii i historii polityki językowej tego kraju.

Obecność języka polskiego w brazylijskiej przestrzeni publicznej przed 1985 rokiem

Licząca prawie 150 lat historia w dużej mierze chłopskiego osadnictwa polskiego w Brazylii skupia się na terenie południowych stanów tego kraju: Parany, Santa Catariny i Rio Grande do Sul. Pierwsze polskie kolonie powstawały w okolicach stolicy Parany, Kurytyby, i miały za zadanie zapewnić zaplecze rolnicze dla rozwoju miasta. Z czasem osadnictwo objęło także coraz odleglejsze i prawie bezludne tereny trzech wymienionych stanów, co wiązało się z karczowaniem przeznaczonej na działki puszczy⁷. Oddalenie od ośrodków miejskich oraz możliwość osiedlania się przedstawicieli jednej narodowości w zwartych grupach doprowadziły do pojawienia się w dużej mierze jednorodnych etnicznie i odizolowanych geograficznie polskich kolonii. Celem „głodnego ziemi” chłopa było gospodarowanie na własnym polu i pozostanie rolnikiem. Nie można nie docenić wielkiego wysiłku, jaki polscy osadnicy włożyli w kolonizowanie południa Brazylii, jednak zwraca się również uwagę, że ich gospodarka była dość prymitywna i zacofana, a nieznamość realiów oraz języka uzależniała nowo przybyłych mieszkańców od wyzyskujących ich kupców, którzy często pośredniczyli w kontaktach ze światem zewnętrznym i władzami (por. Kula 2012, 71–95).

Porównując sytuację w Brazylii do tej w Stanach Zjednoczonych, Kula (2012, 121) zauważa, że w tym pierwszym państwie zabrakło działań utrudniających koncentrację poszczególnych grup imigranckich na jednym obszarze, a do tego możliwości kontroli warunków życia przybyszów przez władze przyjmującego ich kraju były niewielkie. Mieszkańcy polskich enklaw dbali o rozwój podstawowej infrastruktury we własnym zakresie, zakładali i utrzymywali polskojęzyczne szkoły oraz budowali kościoły, a parafia i polski ksiądz były bardzo ważnymi elementami w życiu kolonii. Zarówno w miastach, jak i w tzw. interiorze powstawały organizacje społeczne i kultu-

---

⁷ Por. Mazurek 2006, 55–66.

rowe: towarzystwa, biblioteki, teatry amatorskie czy też zespoły folklorystyczne. Najstarszą polską instytucją o charakterze społeczno-kulturalnym w Brazylii jest założone w Kurtybie w 1890 roku i działające do dzisiaj Towarzystwo im. Tadeusza Kościuszki, a z organizacji powstałych w mniejszych miejscowościach można wymienić Towarzystwo Matki Boskiej Częstochowskiej w Guarani das Missões czy też Towarzystwo Kazimierza Pułaskiego w São Mateus do Sul (Mazurek 2006, 72). Ukazywała się również polskojęzyczna prasa, a do najbardziej znanych tytułów należy zaliczyć „Gazetę Polską w Brazylii” (1892–1941) oraz „Lud” (1920–1999).

W okresie przed drugą wojną światową asymilacja językowa i kulturowa osadników, szczególnie tych żyjących w oddaleniu od dużych ośrodków miejskich, przebiegała powoli. Jak zauważa Kula (2012, 118) „chłop polski na Południu mógł spędzić życie na swojej zagrodzie i nie nauczyć się żadnej innej mowy”. Język polski był w tym okresie obecny prawie we wszystkich sferach życia dużej części osiadłych w Brazylii Polaków i ich potomków, a wśród przyczyn tej sytuacji należy również wymienić ograniczoną ingerencję państwa w życie codzienne kolonistów: brak obowiązku naturalizacji i służby wojskowej, brak rozbudowanej sieci państwowych szkół nauczających po portugalsku, sporadyczne kontakty z organami władzy (Kula 2012, 121).

Od początku lat 30. narastały w Brazylii tendencje nacjonalistyczne zmierzające do tworzenia jednolitej świadomości narodowej opartej m.in. na języku portugalskim. Datą, która wyznacza zasadniczy zwrot w brazylijskiej polityce językowej, jest 1938 rok, kiedy to ówczesny prezydent Getúlio Vargas (1882–1954) zakazał używania języków imigrantów w przestrzeni publicznej, głównie w oświacie. Restrykcyjne ograniczenia, nazywane polityką nacjonalizacji, zlikwidowały obcojęzyczne szkolnictwo, wstrzymały druk czasopism i książek w językach obcych oraz działalność organizacji związanych z mniejszościami, uznając je za element obcy i szkodliwy dla państwa. Społeczności imigrantów i ich potomków zaczęto poddawać inspekcjom, a zakaz używania języków etnicznych rozszerzono również na kościoły (Malczewski 2016, 241–242).

W 1937 roku istniało w Brazylii 349 szkół polskich tworzonych i utrzymywanych w znacznej mierze przez lokalne społeczności⁸. Mimo trudności

---

⁸ Dopiero na parę lat przed nacjonalizacją do szkół zaczęły napływać subwencje państwowe (Mazurek 2006, 73). Jako przykład można podać dane z 1937 roku, według których osadnicy w Paranie ponosili w całości koszty utrzymania budynków i zakupu materiałów szkolnych oraz 59% kosztów wynagrodzeń nauczycieli. Pozostała część wyplat nauczycielskich

kadrowych i finansowych polskie szkolnictwo starało się dostosowywać do stawianych przez władze coraz to nowych wymogów, o czym najlepiej świadczy pomyślnie rozwiązanie zaistniałego w latach 20. XX wieku konfliktu pomiędzy społecznością polską a rządem stanowym Parany. Sprawa dotyczyła nakazu wprowadzenia obowiązkowych zajęć z języka portugalskiego oraz z historii i geografii Brazylii prowadzonych po portugalsku. Obu stronom udało się dojść do porozumienia, w ramach którego w 1923 roku zorganizowano dla nauczycieli polskich kurs przygotowawczy zakończony egzaminem i otrzymaniem stosownych uprawnień (Wachowicz 1970, 44). W przededniu nacjonalizacji z 349 wspomnianych wcześniej szkół 294 były dwujęzyczne (rano nauczano w nich w języku polskim, a po południu w języku portugalskim), 37 placówek oferowało zajęcia tylko po portugalsku, a w 18 używano jedynie języka polskiego (Wachowicz 1970, 77–87). Należy zatem stwierdzić, że część szkół działała niezgodnie z obowiązującym w Brazylii prawem, ponieważ nie prowadziła żadnych zajęć w języku portugalskim. Trzeba jednak również wspomnieć, że władze centralne wielokrotnie wymagały używania języka portugalskiego w oświacie (po raz pierwszy w 1909 roku, potem również w 1917, 1920 i 1922), ale nie egzekwowały wydawanych przez siebie dekretów w wystarczająco sprawny sposób (Kula 2012, 122).

Dopiero prowadzona przez prezydenta Vargasa polityka nacjonalizacji wyrugowała języki etniczne ze szkolnictwa, przyczyniając się jednocześnie do zamknięcia większości szkół polskich, w szczególności tych działających w głębi kraju. Na otwarcie publicznych szkół brazylijskich trzeba było często czekać latami, co skazywało czasem całe pokolenie na analfabetyzm (Mazurek 2006, 77–78). Jak zauważa Kinga Orzeł-Dereń (2013, 137), badaczka parańskiej osady Santana, brak wykwalifikowanych nauczycieli i zapewnionej przez państwo infrastruktury szkolnej zmniejszyły kontakty z językiem portugalskim, który poza szkołą nie był zbyt często używany. Paradoksalnie, reforma odniosła więc w pierwszych latach odwrotny do zamierzonego skutek, gdyż w interiorze dzieci w życiu codziennym posługiwały się prawie wyłącznie językiem polskim. Dekrety związane z polityką nacjonalizacji uderzyły również w działające w Brazylii towarzystwa, w polską prasę i radio, ale w przypadku instytucji kulturalnych represje zelzały po II wojnie światowej, co pozwoliło na wznowienie przerwanych wcześniej działań (Kula 2012, 164–222; Mazurek 2006, 78).

---

pokrywały władze krajowe (4%), rząd stanowy (25%), municypia (1%) oraz Centralny Związek Polski (11%) (Wachowicz 1970, 66).

Zapoczątkowana w latach 30. polityka doprowadziła do unifikacji językowej kraju, wpływając na asymilację grup etnicznych tworzących społeczeństwo Brazylii i przemianę w tożsamości nowych pokoleń Brazylijczyków (Klidzio 2016, 250; Miodunka 2003, 23–64), dla których język portugalski stał się nieodłączną częścią brazylijskiej tożsamości narodowej. Mimo rozpoczętych w 1985 roku powolnych zmian w podejściu do wielokulturowego i wielojęzycznego dziedzictwa Brazylii przedstawianie tego kraju jako „monolitu językowego” wydaje się jeszcze dzisiaj wielu Brazylijczykom rzeczą naturalną i zgodną z rzeczywistością (zob. Oliveira 2008; Bagno 2016, 25–27).

Brazylijska polityka językowa po 1985 roku

Przełomowe dla historii Brazylii lata 80. XX wieku przyniosły upadek rządów autorytarnych, nową konstytucję oraz demokratyzację życia politycznego i odbudowę społeczeństwa obywatelskiego. Dzięki tym zmianom bogactwo językowe Brazylii zaczęto postrzegać jako część niematerialnego dziedzictwa kulturowego, któremu należy się odpowiednie wsparcie i ochrona. Stosunek władz brazylijskich do języków mniejszościowych zmienił się znacznie i zyskał na początku XXI wieku nazwę polityki różnorodności językowej (*Política da Diversidade Linguística*).

Pierwsze kroki w kierunku zagwarantowania praw mniejszościom etnicznym i ochrony ich języków wiążą się z opublikowaną w 1988 roku Konstytucją Republiki Federacyjnej Brazylii. Artykuł 231 nowej konstytucji gwarantuje ludności indiańskiej prawo do kultywowania swoich tradycji, zwyczajów, wierzeń i języków. Konstytucja nie wymienia bezpośrednio języków mniejszościowych innych niż indiańskie, ale uznaje różnorodność narodu brazylijskiego, gwarantując w artykule 215 ochronę przejawów kultury wszystkich grup uczestniczących w tzw. narodowym procesie cywilizacyjnym. Poprawka wprowadzona do tego artykułu konstytucji w 2005 roku nakłada obowiązek tworzenia wieloletniego planu wspierania rozwoju kultury, który ma na celu m.in. waloryzację różnorodności etnicznej i regionalnej kraju.

Uznania na poziomie federalnym doczekał się również brazylijski język migowy, który w 2002 roku został ogłoszony przez Kongres Narodowy pełnoprawnym środkiem komunikacji społeczności głuchoniemych⁹. Póź-

---

⁹ Por. *Lei n° 10.046, de 24 de Abril de 2002, Diário Oficial da União – Seção 1–25/04.2002*, s. 23.

niejsze rozporządzenia regulują status języka migowego m.in. w szkolnictwie czy administracji publicznej, tworzone są również kierunki studiów kształcające tłumaczy i nauczycieli języka migowego.

Najnowszym elementem brazylijskiej polityki językowej na poziomie federalnym jest tzw. narodowy inwentarz różnorodności językowej (*Inventário Nacional da Diversidade Linguística*). Jak już wspomniano, języki mniejszościowe zaczęto w Brazylii postrzegać jako część niematerialnego dziedzictwa kulturalnego kraju. W związku z tym z inicjatywy Instytutu Narodowego Dziedzictwa Historycznego i Artystycznego (*Instituto do Patrimônio Histórico e Artístico Nacional* – IPHAN) zorganizowano serię spotkań z językoznawcami oraz przedstawicielami społeczności mniejszościowych, a także stworzono grupę roboczą ds. różnorodności językowej, która opracowała szczegółowe wytyczne inwentaryzacji języków mniejszościowych¹⁰. Przeprowadzony zgodnie z tymi zaleceniami spis może stać się podstawą do wciągnięcia zinwentaryzowanego języka na listę dziedzictwa kulturowego Brazylii, dzięki czemu otrzymuje on tytuł brazylijskiego dobra kultury o szczególnym znaczeniu (*Referência Cultural Brasileira*). W 2014 roku tytuł ten przyznano należącemu do grupy języków imigracyjnych¹¹ językowi talian, tj. brazylijskiej ponaddialektalnej odmianie (koiné) dialektów północnowłoskich, w szczególności weneckich. Po prawie osiemdziesięciu latach od wyrugowania tego języka z przestrzeni publicznej uznaje się go za część brazylijskiego dziedzictwa kulturowego, co pokazuje, jak bardzo zmieniło się podejście władz Brazylii do języków mniejszościowych.

Języki kooficjalne w Brazylii na tle ustawodawstwa językowego w Polsce

Poza wspomnianymi aktami prawnymi mówiącymi o językach indiańskich oraz brazylijskim języku migowym brak w Brazylii kompleksowego ustawodawstwa na poziomie federalnym, które dotyczyłoby używania języków mniejszościowych w przestrzeni publicznej i którego zapisy można by po-

---

¹⁰ O procesie inwentaryzacji jako instrumencie brazylijskiej polityki językowej można dowiedzieć się więcej z publikacji z 2014 roku pt. *Guia de Pesquisa e Documentação para o Inventário Nacional da Diversidade Linguística*.

¹¹ Języki imigracyjne (*línguas de imigração*) to nazwa stosowana w odniesieniu do przeszczerpionych na grunt brazylijski języków imigrantów z Europy i Azji (por. *Guia de Pesquisa...*, 13).

równać z polską *Ustawą o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym*. Mimo braku takiej „parasolowej” ustawy brazylijska polityka różnorodności językowej realizowana jest także na najniższym i zarazem najbliższym społecznościom lokalnym poziomie municypaliów, które, działając zgodnie z przysługującą im autonomią, tworzą uchwały dotyczące lokalnej polityki językowej. Podstawowe pojęcia związane z tym municypalnym ustawodawstwem językowym przedstawione zostaną w porównaniu do prawa obowiązującego w Polsce, umożliwiając w ten sposób zestawienie podobieństw i różnic legislacyjnych oraz terminologicznych¹².

Język kooficjalny a język pomocniczy

Jak zaznaczono we wprowadzeniu, w myśl ustawy pod pojęciem języka pomocniczego rozumie się w Polsce język mniejszości, w którym można posługiwać się podczas załatwiania spraw urzędowych przed organami gminy w mowie i piśmie. W przypadku języka kooficjalnego każde brazylijskie municypium określa we własnym zakresie, gdzie i na jakich zasadach język mniejszościowy będzie obecny na podlegającym mu terytorium. Zazwyczaj uchwały rad municypalnych umożliwiają mieszkańcom używanie języka kooficjalnego w urzędach, ale zdarza się też, że prawo to przysługuje również np. w trakcie wizyt lekarskich w publicznych przychodniach zdrowia. Niektóre municypia wprowadzają zajęcia z języka w finansowanych przez siebie szkołach, tworzą lokalne rady polityki językowej, a nawet zachęcają działające na ich terenie osoby prawne do używania języka kooficjalnego w obsłudze klientów. Z powodu braku miejsca na szczegółowe przedstawienie wszystkich ustaw wypada tylko zaznaczyć, że w Polsce prawa mniejszości językowych są identyczne dla wszystkich gmin na terenie kraju. Definicja terminu *język kooficjalny* zależy natomiast od różnych aktów prawnych i nie można go identyfikować tylko i wyłącznie z pojęciem języka pomocniczego. Z tego powodu wydaje się uzasadnione używanie w kontekście brazylijskiej polityki językowej nierozpowszechnionych jeszcze w polskiej literaturze nazw język kooficjalny i kooficjalizacja.

---

¹² Przedstawione w tej części artykułu informacje zaczerpnięto z *Ustawy o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym* z 6 stycznia 2005 roku, a także z publikacji zawierającej teksty uchwał niektórych brazylijskich municypaliów (Morello 2015).

Polskie ustawodawstwo krajowe a brazylijskie ustawodawstwo lokalne

Polskie ustawodawstwo jasno określa, które języki mniejszościowe mogą być używane w gminach obok języka polskiego – są to języki wymienionych w ustawie mniejszości narodowych i etnicznych oraz język kaszubski. Jest to lista ogólnokrajowa i wprowadzenie na nią dodatkowych języków wymagałoby zmiany zapisów ustawy. Poza tym należy dodać, że minister odpowiedzialny za mniejszości narodowe i etniczne prowadzi dwie listy zwane rejestrami: *Urzędowy rejestr gmin, w których używany jest język pomocniczy* (33 gminy) oraz *Rejestr gmin, na których obszarze używane są nazwy w językach mniejszości* (59 gmin)¹³.

Sytuacja w Brazylii rysuje się nieco inaczej. Municypia mają prawo decydowania, które języki zostaną wprowadzone jako kooficjalne na ich terenie, pod warunkiem że są one częścią dziedzictwa historycznego i kulturalnego danego obszaru. Kooficjalizacja poszczególnych języków wynika najczęściej z oddolnej inicjatywy użytkowników, którym uda się znaleźć odpowiednie wsparcie polityczne (Oliveira 2015, 28–29). W przypadku potomków Polaków oraz innych imigrantów z Europy warto podkreślić, że w związku z chłopskim pochodzeniem ich przodków posługują się oni najczęściej brazylijskimi odmianami języków europejskich opartymi na gwarach i dialektach, a nie językami w tzw. postaci literackiej¹⁴. Sporządzona poniżej tabelka pokazuje, że w większości municypiów za języki kooficjalne uznano wspomniany już *talian* oraz *pomerisch* (po portugalsku nazywany *pomerano*), czyli jeden z dialektów języka dolnoniemieckiego. Mimo coraz bardziej intensywnych badań nad polszczyzną używaną w Brazylii¹⁵ nie wiemy, jak do kooficjalizacji dialektu polsko-brazylijskiego ustosunkowaliby się jego użytkownicy – może w roli języka edukacji i kontaktów z urzędem widzieliby jednak polszczyznę używaną dzisiaj w kraju przodków?

Z powodu braku ogólnobrazylijskiej listy municypiów, które posiadają języki kooficjalne, określenie ich liczby jest trudniejsze niż w przypadku polskich gmin. Na podstawie danych zamieszczonych w Internecie, a w szczególności na stronie Instytutu Badań i Rozwoju Polityki Językowej (*Instituto de*

¹³ Rejestry dostępne są na stronie MSWiA [dostęp: 29.09.2017].

¹⁴ O polszczyźnie literackiej na obczyźnie zob. Lipińska, Seretny 2009, 145–153.

¹⁵ Przegląd tych badań prezentuje Miodunka (2003, 96–110).

Investigação e Desenvolvimento em Política Linguística – IPOL)¹⁶ można stwierdzić, że obecnie 20 municypiów w Brazylii posiada języki kooficjalne. Ich lista przedstawia się następująco¹⁷:

Stan	Municypium	Języki kooficjalne wraz z datą kooficjalizacji
Amazonas	São Gabriel da Cachoeira	baniwa, nheengatu, tukano (2002)
Espírito Santo	Domingos Martins	pomerano (2011)
	Laranja da Terra	pomerano (2008)
	Pancas	pomerano (2007)
	Santa Maria de Jetibá	pomerano (2009)
	Vila Pavão	pomerano (2009)
Mato Grosso do Sul	Tacuru	guarani (2010)
Rio Grande do Sul	Antônio Prado	talian (2017)
	Bento Gonçalves	talian (2016)
	Canguçu	pomerano (2010)
	Caxias do Sul	talian (2017)
	Flores da Cunha	talian (2015)
	Nova Roma do Sul	talian (2015)
	Santa Maria do Herval	hunsrückisch ¹⁸ (2010)
Serafina Corrêa	talian (2009)	
Rondônia	Bonfim	wapichana, macuxi (2014)
	Cantá	wapichana, macuxi (2015)
Santa Catarina	Antônio Carlos	hunsrückisch (2010)
	Pomerode	alemão ¹⁹ (2010), pomerano (2017)
Tocantins	Tocantínia	akwê xerente (2012)

Jak widać, są to języki ludności indiańskiej (np. wapichana i macuxi w Bonfim) oraz języki imigrantów z Europy (np. niemiecki w Pomerode). Największą liczbę języków kooficjalnych posiada municypium São Gabriel da Cachoeira – są to trzy języki indiańskie: baniwa, nheengatu i tukano, a językiem wprowadzonym jako kooficjalny przez największą liczbę municypiów (7) jest język pomerisch/pomerano. Obecnie język polski nie ma statusu języka kooficjalnego w żadnym brazylijskim municypium.

¹⁶ e-ipol.org [dostęp: 29.09.2017].

¹⁷ W tabelce zapisano portugalskojęzyczne nazwy poszczególnych języków, w takiej formie występują one w uchwałach wprowadzających ich kooficjalizację. Niewyjaśnione wcześniej nazwy języków pochodzących z Europy wytłumaczono w przypisach, pozostałe języki to języki indiańskie.

¹⁸ Brazylijska odmiana środkowoniemieckiego dialektu z regionu gór Hunsrück.

¹⁹ Chodzi tu o język niemiecki w standardowej wersji literackiej Hochdeutsch.

Spis powszechny

Prawa mniejszości językowych w Polsce uzależnione są od czynnika demograficznego, który określa się na podstawie spisu powszechnego. Gminy, w których dana mniejszość etniczna lub narodowa wynosi przynajmniej 20% ogółu mieszkańców, mogą starać się o dodatkowe prawa dla języka lokalnej ludności²⁰. Współczesne brazylijskie spisy powszechne nie zawierały pytań o etniczność czy język używany w domu aż do 2010 roku, kiedy postanowiono zbadać różnorodność etniczną oraz językową brazylijskich Indian²¹. Rozszerzenie tego pytania na wszystkich obywateli Brazylii podczas następnych spisów powszechnych dostarczyłoby interesujących danych o sytuacji wszystkich języków mniejszościowych na terenie całego kraju. Obecnie brazylijskie municypia, które wprowadziły na swoim terytorium języki kooficjalne, nie opierają się na danych statystycznych, chociaż w niektórych przypadkach przeprowadzono już po kooficjalizacji języków mniejszościowych lokalny spis językowy (*censo linguístico*)²².

Szkolnictwo

Obowiązujące w Polsce prawo gwarantuje mniejszościom dostęp do nauki ich języka i w ich języku. Podobnie wygląda sytuacja w Brazylii, ale zagwarantowane konstytucyjnie prawo do nauki w swoim języku dotyczy tylko ludności indiańskiej. Kooficjalizacja języka mniejszościowego w wielu przypadkach zakłada wprowadzenie jego nauczania do szkół municypalnych. Jako przykład udanego wprowadzania języków mniejszościowych do szkół w Brazylii może posłużyć municypium Santa Maria de Jetibá, gdzie mimo trudności w znalezieniu wykwalifikowanych nauczycieli i materiałów dydaktycznych wszystkie szkoły municypalne mają raz w tygodniu zajęcia z języka pomerisch (Foerste, Peres, Küster 2016, 71–73).

Warto również wspomnieć, że niezależnie od braku inicjatyw nakierowanych na kooficjalizację języka polskiego jego użytkownicy w różnych muni-

---

²⁰ Ustawa przewiduje odstępstwa od tej reguły.

²¹ Por. *O Brasil Indígena* 2013 <http://www.funai.gov.br/arquivos/conteudo/ascom/2013/img/12-Dez/pdf-brasil-ind.pdf> [dostęp: 29.09.2017].

²² Por. <http://e-ipol.org/ipol-realizara-formacao-de-recenseadores-para-o-censo-linguistico-do-município-de-antonio-carlos-sc/> [dostęp: 29.09.2017].

cypiach starają się o powrót polszczyzny do szkół, a w miejscowości Guaraní das Missões władze municypalne uznały za jeden z priorytetów kadencji samorządowej 2017–2020 wprowadzenie języka polskiego do szkół i opracowanie własnego podręcznika²³. Znalezienie wykwalifikowanej kadry mającej uprawnienia do nauczania języka etnicznego nie jest łatwym zadaniem. W przypadku języka polskiego sytuacja wydaje się jednak mniej skomplikowana, ponieważ od 2009 roku na Uniwersytecie Federalnym Parany w Kurytybie istnieją polonistyczne studia pierwszego stopnia, gdzie część studentów kształci się na specjalizacji nauczycielskiej. Absolwenci tego kierunku posiadający uprawnienia nauczycielskie mogą pracować w szkołach podstawowych i średnich, obecnie jednak najczęściej uczą dorywczo w szkołach językowych. Wprowadzenie języka polskiego do programów nauczania stworzyłoby nowe miejsca pracy dla wykształconych w Brazylii nauczycieli tego języka i dałoby im możliwość podjęcia pracy w wyuczonym zawodzie.

Podsumowanie

Brazylijska polityka językowa początku XXI wieku wpisuje się w znane i głoszone także w Europie hasła promocji wielojęzyczności i ochrony praw mniejszości językowych. Do dziedzictwa językowego Brazylii zaliczają się nie tylko języki Indian, ale także tzw. języki imigracyjne, którymi posługują się potomkowie osadników masowo przybywających do Brazylii w XIX i na początku XX wieku. W 20 brazylijskich municypaliach zdecydowano o kooficjalizacji języków mniejszościowych, wprowadzając je do urzędów czy też gwarantując ich nauczanie w szkołach. Doświadczenia pionierskich municypaliów służą za przykład dla tych społeczności lokalnych, które w przyszłości podejmą się kooficjalizacji swoich języków, tym bardziej że w Brazylii nie istnieją wytyczone odgórnie przepisy dotyczące lokalnego ustawodawstwa językowego.

Nie ulega wątpliwości, że przyszłość języka polskiego w Brazylii zależeć będzie głównie od inicjatyw podejmowanych przez potomków polskich osadników, zarówno tych, którzy mówią językiem przodków, jak i tych, którzy go nie znają. To właśnie oni muszą zdecydować, jakiej przyszłości i jakiego statusu pragną dla różnych odmian polszczyzny obecnych w ich kraju.

---

²³ Plan działań municypium na lata 2017–2020 można znaleźć na stronie internetowej <http://www.guaranidasmissoes.rs.gov.br/98/DadosPoliticos/> [dostęp: 29.09.2017].

Literatura

- Bagno M., 2015, *Preconceito linguístico*, São Paulo.
- Constituição da República Federativa do Brasil*, 1998, Brasília http://www.planalto.gov.br/ccivil_03/constitucao/constitucao.htm [dostęp: 29.09.2017].
- Foerste E., Peres E.P., Küster S., 2016 *Política linguísticas e o ensino bilíngue português-pomerano em Santa Maria de Jetibá, Espírito Santo*, “matraga”, nr 38 <http://www.e-publicacoes.uerj.br/index.php/matraga/article/download/20780/18155> [dostęp: 29.09.2017].
- Guia de Pesquisa e Documentação para o Inventário Nacional da Diversidade Linguística. Vol. 1: Patrimônio cultural e diversidade linguística*, 2014, Brasília.
- Klidzio N., 2016, *Język polski i kultura polska w Brazylii: kiedyś i teraz*, w: Miodunka W., Seretny A., red., *Język, literatura i kultura polska w świecie*, Kraków.
- Kula M., 2012, *Polono-brazylijszczyzy i parę kwestii im bliskich*, Warszawa.
- Lei N° 10.436 de 25 de abril de 2002 (Lei da Língua Brasileira de Sinais)*. *Diário Oficial da União – Seção 1–25/04.2002*, s. 23.
- Lipińska E., Seretny A., 2009, *O polszczyźnie literackiej na obczyźnie*, „Postscriptum Polonistyczne”, nr 2 (4).
- Malczewski Z., 2016, *Nauczanie języka polskiego w Brazylii. Od szkół polskich osadników do polonistyki na brazylijskich uczelniach federalnych*, w: Miodunka W., Seretny A., red., *Język, literatura i kultura polska w świecie*, Kraków.
- Mazurek J., 2006, *Kraj a emigracja: ruch ludowy wobec nychodźstwa chłopskiego do krajów Ameryki Łacińskiej (do 1939)*, Warszawa.
- Miodunka W., 2003, *Bilingwizm polsko-portugalski w Brazylii. W stronę lingwistyki humanistycznej*, Kraków.
- Morello R., red., 2015, *Leis e línguas no Brasil. O processo de cooficialização e suas potencialidades*, Florianópolis.
- O Brasil Indígena*, 2013, Brasília <http://www.funai.gov.br/arquivos/conteudo/ascom/2013/img/12-Dez/pdf-brasil-ind.pdf> [dostęp 29.09.2017].
- Oliveira G., 2008, *Plurilinguismo no Brasil*, Brasília http://www.lacult.unesco.org/docc/Plurilinguismo_no_Brasil.pdf [dostęp 29.09.2017].
- Oliveira G., 2015, *A cooficialização de línguas em nível municipal no Brasil: direitos linguísticos, inclusão e cidadania*, w: Morello R., red., *Leis e línguas no Brasil. O processo de cooficialização e suas potencialidades*, Florianópolis.
- Orzel-Dereń K., 2013, *Śladami polskich kolonistów w Brazylii. Historia osadnictwa na terenach Santana*, Kraków.
- Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym*, Dz.U. z 2005 r. Nr 17, poz. 141; Dz.U. Nr 62, poz. 550.
- Ustawa z dnia 7 września 1999 r. o systemie oświaty*, Dz.U. z 1991 r. Nr 95, poz. 425.
- Wachowicz R., 1970, *As escolas da colonização polonesa no Brasil*, w: *Anais da Comunidade Brasileiro-Polonesa*, t. 2, Curitiba.

